

ANTONÍN JAŠEK

JE VÝVOJ ATRIBUTEM HMOTY?

Snad vůbec nejdiskutovanějším problémem marxisticko-leninské teorie vývoje v současné době je otázka vztahu pojmu *vývoj* k pojmu *pohyb*. Diskuse, vedená především mezi sovětskými filozofy, obsáhla již mnoho aspektů daného vztahu,¹ já se v této úvaze zaměřím pouze na otázku absolutnosti nebo relativnosti vývoje, či jinak řečeno na otázku, jestli vývoj je (nebo není) atributem hmoty stejně jako pohyb. Tato otázka se objevila v marxistické filozofii již dříve, ale skutečným středem pozornosti se stala vlastně až v posledních dvou desetiletích. Zájem o ni byl nepochybně podmíněn potřebou vytvořit obecnou teorii vývoje, která by odpovídala nejen požadavkům a potřebám speciálních věd, ale také požadavkům filozofie. Stále zřetelněji se projevovала metodologická a světonázorová nedostatečnost pojmu (i teorie) vývoje, jeho vágní povaha, vyplývající především z neujasněnosti vztahů pojmu vývoj k mnoha dalším pojmům, v tomto případě především k pojmu atribut a změna.

Zastánci atributivnosti vývoje vycházejí většinou z následujících předpokladů: 1. Vývoj je základním stavem všech objektů materiálního světa, je to univerzální, všeobecný zákon jeho existence. 2. Pojem vývoj se vztahuje ke všem strukturálním úrovním světa a ne pouze k některé jeho části. 3. Vývoj je chápán nejen jako všeobecný proces, ale také jako věčný a nekonečný. Vývoj jedinečných předmětů má svůj počátek a konec, ale vývoj v jeho všeobecné formě je nepřetržitý a nekonečný. 4. Vývoj jako atribut hmoty je chápán především jako proces samovývoje hmoty, tj. jako vnitřní, neoddělitelná vlastnost hmoty.

---

¹ Jakuševskij, I. T.: *Dialektika i antidialektika*, Moskva 1984. Miklin, A. M.: *Problema razvitiija v sovremennoj marxistskoj filosofii*, *Voprosy filosofii* 1981, č. 1. Iljičev, L. F. — Davidovová, G. A.: *Materialističeskaja dialektika i problema razvitiija*, *Voprosy filosofii* 1985, č. 3, 4. Stoljarov, V. I.: *Proces izmenenija i jego poznanije*, Moskva 1966. Molevič, E. F.: *K voprosu ob entropijnom i informacionnom kriterijach napravlenosti živogo*, *Filosofskije problemy biologii*, Moskva 1973. Čajkovskij, J. V.: *Analiz evoljucionnoj koncepcii. Sistemnost i evoljucija*, Moskva 1984. *Materialističeskaja dialektika*, Moskva 1984.

Někteří autoři k těmto základním charakteristikám přiřazují ještě aspekt gnoseologický, to jest rozšiřují pojem vývoj nejen na veškerý hmotný svět, ale také na vědomí jako odraz objektivní reality. Například K. Ch. Rachmatulin a M. J. Keligov v článku „Je vývoj atributem hmoty“ říkají, že atributivnost vývoje znamená, že vývoj zahrnuje nejen vnější materiální svět, ale také myšlení, jako odraz objektivní reality, neboť jestli je myšlení vlastností hmoty, tak se také musí vyvíjet.

Zastánci atributivnosti vývoje shromáždili mnoho důkazů pro zdůvodnění správnosti svého názoru. Nejčastěji jsou uváděny následující:

1. Nic nevzniklo najednou, nic nebylo stvořeno nějakým jednorázovým aktem, všechno má svoje dějiny. Jinak řečeno, daný stav všech věcí a předmětů je vlastně nejjasnějším dokladem vývoje světa, svědčí o tom, že vývoj je univerzálním zákonem bytí.

2. O existenci vývoje jedinečných věcí svědčí jejich vznik a zánik. Ale tato skutečnost je také dokladem všeobecnosti, stálosti a nepřetržitosti vývoje, neboť zánik jednoho objektu vede ke vzniku jiných objektů, které se zase vyvíjejí a tak do nekonečna. Z toho plyne vývod, že vývoj je stejně nestvořitelný a nezničitelný jako sama hmota.

3. Atributivní povaha vývoje je dána již existencí rozporných vlastností uvnitř každého objektu, které zajišťují změny každého předmětu, tj. vlastně jeho samovývoj.

V marxistické filozofii se tento problém objevuje již u B. Engelse, a to v souvislosti s jeho klasifikací forem pohybu hmoty, ale také v souvislosti s jeho pojetím prostoru a času.

Později rozvíjí Engelsovy myšlenky také V. I. Lenin. Podle mého názoru je však dosti těžké interpretovat jejich názory v tom smyslu, že vývoj je atributem hmoty, stejně jako pohyb, prostor a čas. Z Engelsovy klasifikace forem pohybu hmoty vyplývá, že mezi nižšími a vyššími formami pohybu existuje historická (vývojová) závislost, ale nevyplývá z ní atributivnost vývoje jako univerzální vlastnosti veškeré hmoty.

Jak jsme již uvedli, tyto nejasnosti jsou většinou způsobeny nejednoznačností základních (výchozích) pojmů teorie vývoje, konkrétně pojmů atribut (atributivnost) a změna.

Věnujeme nejprve pozornost pojmu *atribut*. Jak známo, byl tento pojem v marxistické filozofii spojován především s kategoriemi pohyb, prostor a čas, tedy s absolutními, věčnými, nezničitelnými, nestvořitelnými a univerzálními vlastnostmi a stavy hmotných objektů, s nimiž se setkáváme u všech libovolně velkých, libovolně časově a prostorově vzdálených a u libovolně strukturovaných forem hmoty. V jiných souvislostech nebyl pojem atribut používán, neboť se předpokládalo, že všechny ostatní vlastnosti hmoty jsou specifickým projevem uvedených atributivních vlastností.

V současné době existují dvě vyhraněné skupiny: jedna zastává názor, že vývoj je atributem hmoty stejně jako pohyb, prostor a čas, a druhá, že vývoj je specifickou formou pohybu.

Podle mého názoru nelze tento spor vyřešit bez sjednocení názorů na význam pojmu atribut, především pak na jeho absolutnost a univerzálnost. Zastánci atributivnosti vývoje (například F. L. Iljičev, G. A. Davidová, K. Rachmatulin, M. J. Keligov a další) chápou většinou absolutnost a

univerzálnost atributů ve „statistickém“ slova smyslu, tj. jako obecnou tendenci, která se prosazuje v nekonečně množině jevů, procesů a změn, ale nemusí platit v každém jedinečném případě. Ve vztahu k vývoji to znamená, že vedle vývojových změn mohou existovat i změny nevývojové, které ovšem pro celkový vývoj světa nejsou důležité, neboť jsou vždy podřízeny obecnější tendenci, vývoji.

Odpůrci atributivnosti vývoje chápou naopak absolutnost a univerzálnost „dynamicky“, striktně, to jest v tom smyslu, že to, co je absolutní a univerzální, nemůže mít výjimky či nějaké stupně. Nemůže být něco více či méně absolutní, více či méně univerzální.

Ve vztahu k pojmu vývoj pak z tohoto pojetí atributu vyplývá, že existují-li v procesech změny vývojové i nevývojové, nelze vývoj považovat za absolutně univerzální vlastnost či rys hmotných objektů, tj. nemůže být jejich atributem.

Mohlo by se zdát, že jde o pouhou hru se slovy, ale závěry z těchto teorií mají značný světonázorový a metodologický dopad ve speciálních vědách.

Zastánci atributivnosti vývoje například tvrdí, že věčnost hmoty, vznik života a člověka ve vesmíru, materiální jednotu světa atd. lze zdůvodnit pouze prostřednictvím jejich teorie.² Ale je tomu skutečně tak? Například věčnost hmoty je daleko přesvědčivěji prokázána staršími i nejnovějšími fyzikálními, astrofyzikálními, kosmogonickými a kosmologickými teoriemi vesmíru, které však, jak známo, nevyžadují přiznání atributivnosti (absolutnosti a univerzálnosti) vývoje, ale pouze atributivnosti pohybu, prostoru a času.

Také odpověď na druhou otázku, zda je život na Zemi výsledkem nutných, zákonitých procesů, lze dnes dosti těžko vysvětlit atributivností vývoje. Současná evoluční biologie je velmi opatrná ve svých odpovědích na otázku, zda byl vznik života na Zemi naprosto nutným, zákonitým jevem ve vývoji vesmíru, jestliže k tomu, aby život nikdy nevznikl, stačil malý rozdíl v teplotě, či složení vzduchu nebo vody.

A materiální jednotu světa i vztahy mezi formami pohybu hmoty lze vysvětlit nejen z hlediska zastánců atributivnosti vývoje, ale také z hlediska opačného.

Také poslední argument zastánců atributivnosti vývoje, že o univerzálnosti vývoje svědčí i ten fakt, že protiklady, které jsou pramenem vývoje všech objektů, jsou univerzální (jestli je příčina vývoje univerzální, musí být univerzální i vývoj) není příliš průkazný, protože rozpory mohou být příčinou jak vývojových, tak nevývojových změn.

Dalším nedostatkem atributivního pojetí vývoje je to, že evokuje představy o frontální povaze vývoje od nejjednoduššího ke složitějšímu, od méně dokonalého k dokonalejšímu, což neodpovídá skutečnosti. Tyto představy byly dávno odmítnuty evoluční biologii i vědami a anorganické přírodě.

Srovnáme-li pojem vývoj s pojmem pohyb, snadno zjistíme, že nevývojové změny, které se většinou označují pojmem pohyb, se značně liší od

² Např. Rachmatulin, K. — Seligov, M. J.: *Javljaetsja-li razvitije atributom materii*. Voprosy filosofii 1980, č. 8, s. 79.

změn, jež považujeme za vývojové. K. Rachmatulin a M. J. Keligov konstatují, že kategorie pohyb slouží k charakteristice procesů, v nichž posloupná změna relativně završených aktů a cyklů změn nevede k nějakým podstatným změnám ve struktuře objektu; tyto změny jsou převážně vratné a vytváří spíše sumativní, než organicky celostní systémy. Dále však tvrdí, že vývoj je zvláštní formou procesu, který se neliší od pohybu tím, že by měl nějaké doplňující příznaky ve srovnání s pohybem, ale proto, že stejné obecné příznaky získávají obsažné aspekty.

Tato úvaha může těžko obstát, jakmile příznaky nevývojových a vývojových změn postavíme vedle sebe. Pohybové změny jsou vratné, nezaměřené, symetrické, nepodstatné, kvantitativní; vývojové jsou naopak nevratné, zaměřené, symetrické, podstatné, kvalitativní, mají tedy diametrálně odlišnou, opačnou povahu než změny nevývojové. Tvrdit, že jde o stejné příznaky, je totéž, jako tvrzení, že plus a minus jsou stejná znaménka.

Nevývojové změny jsou tedy univerzální, absolutní, všeobecné, zatímco vývojové jsou specifické, vztahují se buď k některým konečným objektům (vývoj předpokládá vznik a zánik), nebo se prosazují jako obecná tendence v množině podsystémů.

Chápeme-li pojem atribut ve výše uvedeném smyslu, je potom dosti problematické přiřazovat jej k pojmu vývoj.

Také pojem *změna* není v marxistické filozofii dostatečně rozpracován. Po dlouhou dobu se v marxistické literatuře změny dělily pouze na kvalitativní a kvantitativní. Teprve v posledních dvou desetiletích se objevilo několik zajímavých studií, podávajících kritický rozbor historického vývoje této problematiky a upozorňujících na řadu nejasností vyplývajících z vágního pojetí pojmu změna.³

Autoři většinou nerozlišují pojem změna od pojmu pohyb, což koresponduje s Engelsovým výrokem, že za pohyb je nutné považovat libovolnou změnu. Domnívám se, že toto ztotožnění obou pojmů nevyvolává žádné metodologické ani světonázorové potíže. Také analýza historického vývoje pojmu změna je v řadě prací provedena precizně a přesvědčivě.⁴

Nedořešeným problémem však stále zůstává otázka typů změn a jejich klasifikace. Jednotliví autoři uvádějí mnoho typů změn. Podle mého názoru lze všechny typy soustředit do dvou skupin:

- a) změny podmíněné vlastní povahou (změny vratné a nevratné, podstatné a nepodstatné, pozvolné a náhlé atd.);
- b) změny podmíněné povahou měnícího se objektu (změny struktury, funkce, způsobu organizace, forem vztahů a vazeb, látkových či informačních procesů atd.).

Z takto pojaté typologie změn potom vyplývá, že změny mohou mít různou formu, že pojem změny předpokládá existenci měnícího se hmot-

³ Srov. Stoljarov, V. I.: *Proces izmenenija i jeho poznanie*, Moskva 1966. Fil'korn, V.: *Otázky dialektiky poznania*, Bratislava 1968. Pachomov, B. J.: *Determinizm i princip razvitiija*, Voprosy filosofii 1979, č. 7. Miklin, B. M.: *Kategorija razvitiija: trudnosti objasnenija*, Voprosy filosofii 1978, č. 3.

⁴ Především v práci V. I. Stoljarovova *Proces izmenenija i jeho poznanije* je velmi precizně zhodnoceno aristotelovské, kartesiánské a preformistické pojetí změny a pohybu.

ného nebo ideálního jevu či procesu a že změna není pouze výsledek procesu, ale sám proces.

Změna je tedy proces, v němž vznikají nové vlastnosti a zanikají jiné, objevují se rozdíly mezi daným, předchozím a následným stavem předmětu. Ale proces změny nemůže existovat bez relativní stálosti stavů měnícího se předmětu, přesněji řečeno, bez zachování jeho existence. Tento fakt je konečně obsažen v obsahu pojmu změna. O změně předmětu mluvíme pouze tehdy, jestliže se objeví jiné (nové) vlastnosti, jimiž se daný stav předmětu liší od předchozího stavu. To ovšem předpokládá určitou dobu trvání předchozího stavu.

Jak uvedené pojetí změny souvisí s problémem vývoje? Předně z něho vyplývá, že existují změny vývojové i nevývojové, a že tedy pojem vývoj není vztahitelný na všechny věci, předměty a procesy v každém časovém okamžiku, či v prostorovém, funkčním, strukturním nebo kauzálním vztahu. Jinak řečeno, existují věci a předměty, které v určitých časových úsecích nebo v určitých podmínkách nepodléhají vývoji.

O jedinečném, individuálním vývoji, tj. o vývoji jednotlivých objektů (všech bez výjimky) lze uvažovat pouze ve vztahu k živé přírodě a ke společnosti. O vývoji neživých objektů lze mluvit pouze v globálním smyslu (vývoj vesmíru jako celku, jednotlivých vesmírných těles atd.). Poznání vývoje neživých systémů se liší od poznání živých a společenských systémů především neurčitostí některých charakteristik vývojového procesu. Například běžná charakteristika vývoje — zvyšování složitosti systému — je zde těžko použitelná, protože nelze určit, které neživé objekty jsou strukturně složitější a které jsou jednodušší. Ještě větší potíže pak v oblasti neživé přírody působí určení směrů vývoje. Názor, že o progresivním vývoji neživé přírody můžeme mluvit pouze ve vztahu k utváření sloučenin uhlíku, které vedlo ke vzniku života (například S. T. Meljuchin), nemůže obstát. Těžko si lze představit vývoj sluneční soustavy, či dokonce celé galaxie jako následné střídání etap progresivního vývoje, vedoucího ke vzniku života pouze na jedné z planet, nebo, jinak řečeno, vyloučit z procesu progresivního vývoje všechny známé planety kromě jedné. Podle mého názoru lze o směrech vývoje v neživé přírodě (progresivním, regresivním, jednorovňovým) uvažovat jen v tom smyslu, že vývoj v této oblasti se projevuje zdokonalováním organizace struktury systémů, tj. zdokonalováním jejich fyzikálních, chemických a geologických vazeb, což vede ke vzniku většího množství vzájemných působení s prostředím, jehož důsledkem je zvýšení stability dané soustavy vůči prostředí. Samozřejmě zvýšení stability systému nemusí mít vždy progresivní efekt.⁵

Ale také vývoj složitějších, například živých systémů se většinou neuskutečňuje na všech strukturních úrovních současně. Například u mnohobuněčných organismů se individuální vývoj uskutečňuje na úrovni jednotlivých orgánů a organismu jako celku, ne na úrovni jednotlivých buněk. Takže i v těchto případech se setkáváme s vývojovými i nevývojovými změnami současně.

Pojetí vývoje jako atributu hmoty přináší značné teoretické komplikace, které jsou vyvolány především nedostatečnou precizností pojmů,

⁵ Srov. Meljuchin, S.: *O dialektice rozvítilja neorganičeskoj prirody*. Moskva 1960.

pomocí nichž definujeme vývoj a rozdílným chápáním povahy (typů) vývojových procesů.

Současná věda přinesla mnoho materiálu potvrzujícího dialektické pojetí vývoje jako procesů probíhajících po vzestupné (progresivní) linii, kdy objekt přechází z kvalitativního stavu nižší úrovně organizace, složitosti atd. do kvalitativního stavu vyšší úrovně, po sestupné (regresivní) linii, kdy předmět se mění ve směru od vyšší úrovně složitosti a organizace k nižší úrovni, a po stejné úrovni, kdy předmět přechází z kvalitativního stavu jedné úrovně organizace a složitosti do jiného kvalitativního stavu stejné složitosti a organizace.

Přesto je v povědomí mnoha i marxisticky myslících vědců pojem vývoj spojen pouze s jedním typem vývojových procesů, s progresivním. To ovšem nutně vede k mnoha zjednodušením při vysvětlování některých přírodních i společenských procesů.

Například tak zvané „globální“ pojetí vývoje světa, založené na schematické, zjednodušené představě o vývoji vesmíru od nejjednodušších chemických sloučenin až po člověka, je zjevně v rozporu s moderními teoriemi vývoje vesmíru. Země nelze považovat za vrchol zákonitého vývoje sluneční soustavy proto, že na ní vznikl život, neboť z hlediska zákonů, podle nichž probíhal vývoj této soustavy, šlo o událost náhodnou a pro další její vývoj nepodstatnou. Pokud jde o vývoj celého vesmíru, tam se neudržitelnost globálního pojetí vývoje světa jeví ještě zřetelněji. Současné teorie a modely vesmíru, založené na Einsteinově pojetí hmoty, prostoru, času, energie a gravitace, doplněné ve čtyřicátých letech našeho století teorií „velkého třesku“, vycházejí z představy (mimořádně stále více potvrzované novými objevy), že nám známý vesmír se svými zákony, strukturními i funkčními vztahy vznikl přibližně před 15 miliardami let v několika setinách vteřiny obrovským výbuchem (big bang) jakési „prahmoty“, jejíž parametry musely být nesrovnatelné s parametry dnes známých hmotných objektů jak z hlediska strukturního, funkčního a energetického, tak i z hlediska prostorového a časového.

Je potom otázka, jestli lze vůbec charakterizovat vývoj našeho vesmíru po „big bang“ jako vývoj progresivní, tj. jako přechod objektu z kvalitativního stavu nižší úrovně organizace a složitosti ke kvalitativnímu stavu vyšší úrovně. Jinak řečeno, jestli stávající formy hmoty jsou dokonalejší, složitější, vyšší než „prahmota“, z níž v nepředstavitelně krátké době vznikl náš vesmír.

Pohlžíme-li z uvedených hledisek na otázku, zda je vývoj atributem hmoty, vidíme, že odpověď na ni není ani jednoduchá ani lehká, neboť pojmu vývoj chybí jeden z hlavních rysů atributu — univerzálnost.

Nelze tvrdit, a marxistická dialektika to také netvrdí, že se všechno vyvíjí v každém časovém úseku a v každé prostorové dimenzi, lze pouze tvrdit, že všechno co existuje se buď samo vyvíjí v některých časových úsecích, nebo že je součástí nějakého vyvíjejícího se systému, který někdy a někde projde stadiem progresivního, regresivního, či jednorovňového vývoje.

⁶ Srov. Kuzněcov, B. G.: *Einstein — život — smrt — nesmrtelnost*, Praha 1984.
Tursunov, A.: *Filozofia a súčasná kozmológia*, Bratislava 1980.

Domnívám se, že pojem atribut lze k pojmu vývoj přiřadit pouze v tomto jediném významu. Je ovšem otázkou, jestli takto zúžený obsah pojmu nemění samotnou jeho podstatu, jestli lze pojmem atribut označit proces, jemuž chybí jeden z hlavních znaků atributivnosti, tj. univerzálnost.

Domnívám se, že považovat vývoj za atribut hmoty není přínosné ani z hlediska světónázorového, ani z hlediska metodologického, neboť vede ke ztotožnění pojmu vývoj s pojmem pohyb, a co je především důležité, dostává se do rozporu s novými poznatky speciálních věd.

IST ENTWICKLUNG EIN ATTRIBUT DER MATERIE?

In der gegenwärtigen marxistischen Literatur haben sich zwei ausgeprägte Antworten auf diese Frage geschaffen. Eine Gruppe der marxistischen Philosophen ist Ansicht, daß die Entwicklung sowie die Bewegung, der Raum und die Zeit Attribute der Materie sind und die andere, daß die Entwicklung eine spezifische Form der Bewegung ist.

Eine der Ursachen dieses Streites ist eine vage Erläuterung des Inhaltes der relativen Begriffe, mittels derer der Begriff der Entwicklung definiert wird, vor allem der Begriffe das Attribut und die Veränderung.

Die Vertreter der Attributivität der Entwicklung setzen nicht in den Inhalt des Begriffes Attribution die Universalität und das Absolute ein und lehnen die Verteilung der Veränderungen auf die sich entwickelnde und nichtentwickelnde ab.

Dieser Zutritt geräts in den Widerspruch mit den neuen Erkenntnissen der Spezialwissenschaften, vor allem die Evolutionsbiologie, Kosmogonie und Kosmologie. Auch vom weltanschaulichen und metodologischen Standpunkt bringt diese Auffassung der Entwicklung nichts besonders Positives ein.